

R. VÁRKONYI ÁGNES

EGY FERENCES PLÉBÁNIA ALAPÍTÁSA A XX. SZÁZADBAN

Hetvenöt esztendeje, hogy Salgótarjánban egy kis világi csoport elhatározta: új plébániát hoznak létre, és vezetésére Ferenc-rendi szerzeteseket hívnak meg. 1927. október 26-án gyűltek össze az Acélgyár Olvasótermében, előkészítő bizottságot, majd intéző bizottságot választottak, s fél évtizedes harc és küzdelem árán érték el, hogy 1932 nyarán megkezdhette működését a ferences plébánia, megérkeztek a ferences atyák, a hitoktató, ősszel felszentelheték a kolostort, majd a templomot, és a ferences rend másfél évtizeden át sikeresen működött. Az alapítás körüli viharok azonban ezután is élénken foglalkoztatták az embereket.

A KÉRDÉS. A történet közénk, az akkori iskolások közé a felnőttek beszédéből hullott le, töredékesen, kavargó összevisszaságában. Hallottuk, hogy a ferencesek jövetelét a régi plébánia plébánosa „*hevesen ellenezte*”, a város „*pártokra szakadt*”, a városházán „*mindenki összeveszett*”, az újság „*nem közölte le*”, a bányakapitány „*elzárkózott*”, a vezérigazgató „*csak ígért*”, a „*Helynök úr az ügyvel kiment*” Rozsnyóra, s a „*cár*” nem akarta Trianon után „*kettőbe vágva látni a várost.*” Különös szavak, ismeretlen fogalmak, érthetetlen események: „*vörös rém*”, „*szabadkőművesek*”, a „*Rima a zsebébe nyúlt*”, s Róma döntött; „*nemhiába mennek oda napjéntek napján a világ harangjai*”. Csupa homály, rejtély, izgató érthetlenség a 6–8 éves gyerekeknek.

Azután a háború, a bombázások, a front háttérbe szorította az egész történetet, majd ami utána következett, fajsúlyában változtatta meg. A kolostorból Szakszervezeti Ifjúsági Tanoncképző, később szakmunkás iskola, a déli plébániából Főplébánia, a ferences plébániából világi, „északi” plébánia, a városból „szocialista város”, „Kis-Moszkva” lett. Hova tűntek a páterek? Zárt ajtók mögött suttogtak ezt-azt róla. De azért mindent lehetett tudni. „Írógépeket javít” – közölte velem régi hitoktatónk-ról a romos Budapesten, a fából ácsolt Szabadsághíd kellős közepén egykori tarjáni iskolatársam, aki valahonnan a világ nyugati végeiről került éppen haza. 1956. október 23-án délután a Bem-szobor előtt, a „*ruszlik haza*” skandalás felszabadult forgatagában Fráter Lukács úgy bukkant elém, mint ahogy annak idején gyakorta kilépett a rendház tölgyfa ajtaján, hogy összeszedje tőlünk a misszióknak gyűjtött sztaniol papírból gyűrt golyóbisokat. 1958 őszén a házfőnök otthonunkban keresztelte meg második gyermekünket. Időközben azután a XVI–XVIII. század kutatója előtt az egész történet új dimenziókba került.

Mondják, akik eredeti forrásokkal dolgoznak, hogy a kutató történészek különösen érzékenyek a jelenre. Kettős korélmény közegében élnek. Az átél történelem és

a minél jobb megismerésre ösztönző múlt átítatja egymást szétválaszthatatlanul. Az évszázados dokumentumok között intenzívebben hat a jelen, s külön valóságuk ellenére előtűnnek a távoli évszázadok és a mindenkori jövők egységes folyamatai.

Az 1970-es évek elején tártam fel a névtelen obszerváns ferences fantasztikus tervét a török elleni hadjárat megszervezéséről. X. Leó pápa 1513 szeptemberében kiadott bullájára válaszolt „*a meztlábás kisebb testvérek rendjéből*” az ismeretlen szerző, s írását 1663-ban is kinyomtatták, mert a Zrínyi Miklós horvát bán szervezésében kibontakozó nemzetközi török háború idején nem vesztett semmit alapvető értékéből. Kifejtette az ismeretlen páter: fontos, hogy a keresztényeket közös akarat kapcsolja össze, ne legyen különbség az emberek között, a gazdagok és szegények között, és közösen viseljék a háború terheit.¹ Ugyanaz a heves társadalomkritika és szociális elkötelezettség hatotta át ezt az írást, mint amit kollegám, Szűcs Jenő a mezővárosok népét 1514-ben fegyverfogásra buzdító ferences kolostorokról írott híres tanulmányában kimutatótt.² A Rákóczi-szabadságharc idején tevékenykedő ferencsekre az 1674-ben kiadott ábécéskönyv 1681. évi bejegyzése irányította még kezdő kutató koromban a figyelmemet: „*Initium sapientiae timor Domini. A bölcsességnek kezdete az Úr félelme. Kitűl mindennemű ióknak áldását kívánni Páter Bárkány János az Méltóságos és Nagyságos nevendék fejedelmi nagy Rákóczi Familiának méltóságos csemetéiere, Rákóczy Ferkire. Kinek az Úr napiai sokakra teriesse. Föld- Mennyen örökössen nagyra nevellien.*”³ Kiderült, hogy P. Bárkányi János (?–1710), Zrínyi Ilona udvari papja diplomáciai feladatokat is ellátott 1688 januárjáig, amikor a kapituláció értelmében a fejedelmi családnak el kellett hagynia Munkács várát. II. Rákóczi Ferenc szociális érzékenységének gyökereit keresve nyilvánvaló az összefüggés; a szabadságharc éveiben feltűnően segítette adományokkal a ferencseket, s a rend csendes munkája főleg az új magyar államot kölcsönkökkel és munkával támogató mezővárosokban tűnt fel. A bujdosó fejedelem pedig Rodostóban Assisi Szent Ferenc *Admonitiones*ára visszavezethető gondolatokat írt le a *Confessio Peccatoris* című munkája lapjain.

Új hangsúlyt kapott a régi homályos élmény: miért lehetett annyi ellenkezés a ferencsek letelepedése körül a XX. század egyik határ menti kisvárosában? Hiszen a rend múltja összefonódott a magyar történelemmel. Terjesztette a kultúrát. Szellemissége mintát adott, hogy megoldják a század égető szegényét, a szegénygondozást.

A VÁLASZ. Valamikor a 80-as évek elején a salgótarjáni északi plébánia plébánosa, Strichirs Károly főtisztelendő úr átadott nekem két vaskos kötetet. A plébános úr annyit közölt, hogy kényes ügyekről van benne szó, sok tapintatot igényel, vigyázni kell rá, kérte, hogy őrizzem meg és majd, ha eljön az ideje, méltó helyre jut-

1 Anschlag wider die Türken. R. Várkonyi Ágnes: A török kiűzésének eszméje a magyar politikai gondolkozásban a XVII. század közepén. In: Történelmi Szemle 3(1974) 493–501.

2 Szűcs Jenő: Dózsa parasztháborújának ideológiája. In: Valóság 15/11(1972). *Uő*: Nemzet és történelem. Bp. 1974. 662–663.

3 Abces könyvecske, a' Keresztyén Romai Catholica Hitnek némely fundamentomos kérdésivel. Cassoviae, 1674. Facsimile kiadás. 1991. Szerk. B. Balsai Jolán. H. n. é. n. (Miskolc, 1991.) Keletkezését és utóéletét tisztázta: Holl Béla: II. Rákóczi Ferenc abc-és könyvecskéje. In: Libellus alphabeticus. Uo.

tassam el. Az összesen négyszáz gépelt fólió oldalas kézirat címe: *A salgótarjáni Északi Római Katolikus Plébánia és Ferences rendház létesítésének története 1927–1936. A Historia Domus bevezető része. I–II. kötet.*

Rövidre fogva a címet, a *Ferences plébánia alapítása* szerzőjét a címlapon hiába kerestem. Neve az *Ajánlás* aláírásában olvasható: „*Pajer János apostoli proto-notarius a rozsnói püspök magyarországi Helynök úrnak, e történelem legnagyobb alakjának. Mély hódolattal és régi szeretetem jeléül. Salgótarján, 1933, Szent József hava. Szilvássy X. Ferenc A Salgótarjáni Északi Róm. Kath. Hitközséget szervező Bizottság volt titkára és pénztárosa.*”

A bevezetőben Szilvássy Ferenc elmondja, hogy Pajer János püspöki helynök bízta meg az új plébánia megalakulása történetének megírásával. Sok kényes részt el akart kerülni. De a megbízást kiegészítette a Szent Ferenc rend salgótarjáni első házfőnökének, főtisztelendő P. Réz Marián plébános úrnak az a kérelme, „*hogy e történelmünkéből semmi érdemlegest ki ne hagyjak, mivel kéziratomat a salgótarjáni zárda »Historia Domusaból« bevezető részként akarja felhasználni.*” Az író, Szilvássy acélgári tisztviselő volt, számokkal dolgozott, és rendszeresen publikált a helyi újság, a *Munka* hasábjain. 1934 nyarán az acélgári vezérigazgatóság a borsodnádasi lemezgyárba helyezte át. Érdekes megfigyelni, az öt éves küzdelemben ő maga hogyan alakult. Kezdetben talán öntudatlan szociológiai érzékkel és természetes hívői lelkülettel kezdeményezte és szolgálta társaival együtt egy új plébánia megalapítását. Menet közben ismerte meg jobban a ferences lelkiséget, akkor ragadta magával egy gyöngyösi látogatás alkalmával a rendház kultúrát sugárzó ereje, és szenvedélyesen küzdött a más megoldást ajánlókkal szemben a ferencesek betelepítése érdekében. 1934 októberében már a rend tiszteletbeli tagja. Mielőtt letette a tollat, művét a rendnek ajánlotta, és végső szavaival kérte az utódokat, hogy egy ferences szellemű házaspárért mondjanak imát.

A szerző nem volt professzionális történetíró, de kiváló történeti érzékkel rendelkezett. Példája P. König Kelemen akkori hatvani házfőnök műve volt. A *Hatszáz éves ferences élet Szécsényben* jó tanítómesterül szolgált, bár neki teljesen más feladatot kellett megoldania. Elismerésre méltó, mennyire tisztelte a forrásokat. Összegyűjtött minden elérhető dokumentumot. A szövegbe bemásolt jó néhány levelet, a szervezőbizottság jegyzőkönyveit, újságcikkeket, a különböző pró és kontra gyűléseken elhangzott beszédeket, püspöki leiratokat. Világosan ismerteti a tárgyalások érdemi tartalmát. Rendszerező és szerkesztő készsége remek. Lelkiismeretes krónikás, részletesen ír a plébánia alapítását ellenzők indítékairól, a szervezőbizottság küzdelmeiről, ravasz fogásairól és a csalódásokról. A küzdelmek, amint írta is, lelkiileg alaposan megviselték.

Nem gondolt rá, hogy írása nyomtatásban is megjelenjék. „*Munkámat nem a nagy nyilvánosságnak szántam, hanem azoknak a jószándékú megértő érdeklődőknek, akik később talán jobban fogják tudni értékelni...*” a bátor katolikus férfiak munkáját. Nem törekszik hüvös objektivitásra. Heves kritikus, személyeket és intézményeket egyaránt bírál.

A kézirat első olvasója, Pajer János püspöki helytartó 1935-ben kelt megjegyzéseiben leszögezte, hogy a kiváló munka csak házi és bizalmas használatra alkalmas. Érthető. A rendházszentelés ünnepén elhangzott szónoklatok és a plébánia sikeres

működését méltató írások az alapításról keveset szóltak, békés, ragyogó történetnek vázolták, ahol mindenki egyet akart. Ezzel szemben a kézirat dokumentumai megdöbbentő tényekről tudósítanak. Harcokról és belháborúról beszélnek. Ellenzők és kerékkötők neveit és nyilatkozatait közlik, közöttük a két nagyvállalat és a város vezetői, egyházi személyek, tisztségviselők és újságírók nevét. Az író és a küzdelem egyházi résztvevői a megbékélés hívei voltak; a kézirat, ha akkor nyilvánosságra kerül, felkorbácsolja a megcsendesült várost. A kompromittáltak könnyen megsemmisíthették vagy átíráthatták volna a munkát. Idők múltával pedig más okok miatt nem lett volna jó, néhány emberre nézve pedig egyenesen életveszélyes, ha avatatlan kezekbe kerül. A szerző elítélte a kommunizmust, bírálta akkor, 1933–34-ben Sztálint és a dokumentumok szerint sokan voltak, akik akkoriban egyetértettek vele, s még éltek a pártállami szigor idején.

Mára viszont ez a két kötet a plébániaalapítás történetével egyszerre mementó és történelmi igazságtétel.

Kortársi kíváncsisággal először a kézirat portréit vettem össze a gyerekkori emlékekkel. Meglepődve tapasztaltam, vázlati egybevágnak az egykori gyermeki benyomásaimmal: P. Réz Marián valóban frenetikus hatású szónok volt, P. Keresztes Vilmos különlegesen értett a gyerekekhez. Majd kutatói, a múltbeli jelenségek jobb megértésére törekvő történelmi figyelemmel, tudományunk megkövetelte szigorral vizsgáltam a városról írt szociológiai, történelmi és helytörténelmi művek alapján a köteteket. Szabó Zoltán páratlan szociográfiáját csak kiegészíti, nem mond ellent a város történetét és a palócföld vallásosságát feldolgozó szerzők – főleg Praznovszky Mihály, Vertich József, Horváth István, Limbacher Gábor, Szvirček Ferenc – tanulmányainak sem, csak sajátos megközelítésében tájékoztat egy kevésbé vizsgált területről. Figus Béla a templomépítés történetét írta meg, az előzményekkel nem foglalkozott.

Mint minden munkát, Szilvássy Ferenc 1933–34-ben papírra vetett kéziratát is további kutatásokkal lehet majd kiegészíteni. A teljes sajtóanyag összegyűjtése, a városi, a régi plébániái, az ipari intézmények s a ferences levéltári anyag idevágó forrásainak feltárása és elemzése további új részleteket világíthat meg. Összességében azonban *A ferences plébánia és rendház létesítése* eredeti alkotás, a valóság eddig ismeretlen területéről tájékoztat. A szerző összetett látásmóddal tudósít a mélyreható társadalmi mozgásokról. Remekül érzékeltet két közeget: a város töredezett jellegét az 1920-as évek végén és a 30-as évek elején és a dinamikus korszakát élő ferences rend lendületét. Nélkülözhetetlen forrategyűttest hozott létre. Saját nézőpontjából hiteles művet alkotott.⁴

AZ IGÉNY. Miért merült fel Salgótarjánban, hogy a meglévő plébánia mellett új plébániát kell alapítani, és miként született meg a gondolat, hogy az új plébánia vezetését a városban letelepítendő ferencesekre bizzák?

Tarjánt, a XIX. század első felében még néhány száz lelkes Nógrád vármegyei falut a bányászat és az ipar fél évszázad alatt a tájjal együtt teljesen átalakította. Az

4 A továbbiakban, ahol külön nem jelzem, *A ferences plébánia és rendház létesítése* adataira hivatkozom.

1860-ban megindult barnaszénbányászat, majd 1867 után a vasút, s az odatelepedett Rimamurányi Acélgár, a Hisch és Frank vasárugyár s az üvegyár vonzotta a távolabbi és a közelebbi vidékek népét. A XX. századba Salgótarján névvel indult a helyiség, 1922 januárjában rendezett tanácsú várossá nyilvánították. Népessége szinte robbanásszerűen megnőtt, az 1920-as évek végén már 18–20 000 főnyi lakost tartanak nyilván, s a szomszédos falvak lakóinak száma is rohamosan duzzadt. Plébániája a város déli részén 1397-ben már működött, 1820-ban átalakították, a Jankovics, majd a Luby-család kegyurasága alatt a templom fenntartása a hívekre hárult. Noha 1866-ban és 1900-ban renoválták, 1914-ben pedig Wabrosch Béla acélgári főmérnök tervei szerint kibővítették, a hirtelen lett város végleg kinőtte templomát, 300-nál több embert nem tudott befogadni. A hegyek között a szűk völgyekben messze nyújtózó északi városrészekről, a bánya- és ipartelepekről hat-nyolc kilométert is gyalogolhatott a templomba igyekvő, ha rászánta magát, de többnyire el sem indult, mert tudta, úgysem férne be. A beteg Herczegh József címzetes kanonok esperesplébános és a három káplán a katolikus lakosság lelki-szellemi igényeit, az iskolák hitoktatási szükségletét, bár hősiiesen küzdött, valójában nem tudta ellátni. A betelepülő lakosság viszonylag kis része a másik három történelmi egyházhoz tartozott. Valamennyi nagy gondot fordított saját híveire: 1872-ben külön evangélikus egyházközség alakult, és a hívek támogatásával, tíz év múlva (1882), felépült a hegytetőn a templom. A református gyülekezet 1901-től élt, és 1929-ben építette fel a város dinamikusan fejlődő negyedében, Újtelepen a hegyoldalban gondozott kerttel övezett díszes templomát. A zsidó hitközség a század elején emelt szép zsinagógát (1902). A városi lakosság munkás, bányász, iparos rétegei és a mezőgazdaságból élők többségét (82%) alkotó katolikusok nagy része viszont gyakorlatilag egyházatlanul élt, a hívők 5–6%-a járt templomba. A három másik történelmi egyházhoz képest a pasztoráció valójában alig létezett, Baglyas, Zagyvapálfalva, Inászó, Salgó-bánya és a környékbeli puszták lakóit a plébánia egyáltalán nem tudta ellátni.

Magyarország a trianoni döntés következtében elvesztette nagy középkori és kora újkori múlttal rendelkező városai jelentős részét. A határt Salgótarjától hat kilométerre északra húzták meg, így országos jelentőségű bánya- és ipartelepeivel a város gazdasági és politikai értelemben egyaránt felértékelődött. Menedékhely is lett: 1923-ban ide menekítették át Besztercebányáról a Bányakapitányságot. Ugyanekkor felmerült az is, hogy a premontrei rend Salgótarjában létesít gimnáziumot. Nem világos, hogy pontosan hogyan történt, a város késett, vagy ügyetlenül fel sem ismerte a lehetőséget, s így a premontreiek a grandiózus gimnáziumot, a rendházat és az internátust Gödöllőn építették fel holland kölcsönből.⁵

Szertelenség, egyenetlenség jellemezte a várost az 1920-as években, mint a kamaszkort. Rohamosan nőtt, az acélgár nagyszabású lakásépítkezésekbe kezdett, a város intézményeinek impozáns épületeket emelt, egyesületek alakultak. Olvasóegylet működött, a Dalárda az amerikai néger spirituálékkal és angol dalokkal díjat nyert az ország különböző dalosversenyein és Zólyomba is átrándult. Ugyanakkor a várososn átfolyó Pécskö-patak sáros medrét a 20-as évek végéig nem lehetett rendezni, a „marhahajtás” arra vezető útja miatt. Több fórum gyakorolta a hatalmat:

5 Mátravidék 1923. 1. 27.

a vármegye, a város, az ipari nagyüzemek és a földesúr. A katolikus egyházi szervezet a XIX. századi viszonyok között maradt.

Régi igényt fogalmazott meg tehát a helyi lapban, a *Munka* 1927. október 22-i számában, Dr. Lapsánszky János városi ellenőr, a Katolikus Kör elnöke: a városban égető szükség van második plébániára. Október 26-án az Acélgvári Olvasóegyletben, a plébánia alapítás ügyében, Szilvássy Ferenc és Brezina Gyula acélgvári tisztviselők kezdeményezésére összegyűlt értekezlet optimistán nézett a jövőbe. Az acélgvári munkások még jól kerestek, havi 200–400 pengőt vittek haza. Kiszámították, hogy a gyári katolikusok évi keresetének 5%-ából két év alatt kész a plébánia, másik két év alatt felépülhet a templom. Különösen, ha segít a Rima, az acélgvár, a Katolikus Vallásalap, kapnak állami segítyt, áldozatkész lesz a város és a vármegye is. A kibontakozó civil mozgalmat az acélgvár főmérnöke, a református Liptay Gyula s a plébános, Herczegh József címzetes kanonok egyaránt támogatta. Megalakult a szervezőbizottság. Elnöke Balhauer István főmérnök, az acélgvár helyettes igazgatója a hetvenes évei derekán járt, még a történelmi Magyarország tágas viszonyai között szerezte meg széles látókörét: Kistapolcsány szülőtte, Pozsonyban érettségizett s a bécsi műegyetemen szerzett diplomát. Főtitkár és titkárpénztáros a két kezdeményező, Brezina Gyula és Szilvássy Ferenc acélgvári tisztviselők lettek. Egyházi ügyekben Upponyi József káplán (1925–1929) segítségével éltek. A tárgyalások jegyzőkönyveit rendkívül gondosan, mindvégig Horényi Sándor acélgvári felügyelő vezette. Az intézőbizottság tagjául két városi tisztviselőt, három acélgvári művezetőt, egy gyári mestert, két gyári munkást, az iskolaigazgatót és a vasúti intézőt választották meg.

Egy új plébánia alapítása, egyházzogilag és egyházszervezetileg, bonyolult feladat. Hivatalosan bejelentették az egyházmegye főpásztorának, Bubnics Mihály püspöknek. Akkor még nem látszott, milyen nehézséggel jár, hogy Salgótarján a roznányói egyházmegyéhez tartozott; a püspök természetesen Rozsnyón székelt. Az egyházmegye trianoni határral levágott magyarországi részének helynökéül 1928. januárban Pajer János pápai káplánt, putnoki esperesplébánost neveztek ki. A püspöki helynök széles látókörű és az egyházzogban jártas személyiség volt, gimnáziumba Rozsnyón járt, a teológiát a bécsi Pázmáneumban végezte. Amikor 1928. február 18-án ellátogatott Salgótarjánba, hogy megbeszélje a plébániaalapítás ügyét, kijelentette, az új plébánia alapításába beleegyezik a püspök, ha a jogi követelményeknek megfelelően a helybeli plébános is hozzájárul.

A plébánia alapítási tervével jórészt egy időben döntötték el, hogy vezetésére a ferenceseket hívják meg. Indoklása általánosságban úgy szólt, hogy „*a szegény munkástársadalom lelki gondozásának*” legjobban a ferences rend felel meg. Valójában a munkások rétege sem volt homogén, Szabó Zoltán véleménye szerint pedig a város társadalmá töredékes, „eldarabolt” képet mutatott. Ez részben a táji adottságokból következett: a lakosság hosszan elnyúló szűk völgyekben élt. Másrészt a város több pólusú hatalmi megosztottsága okozta: a város, a bánya, az ipartelepek, a vármegye és a földesuraság különálló hierarchikus struktúrákat alkotott. A szociális struktúra nagyon széles alapzatú piramishoz hasonlatos, s lent sokféle szegények, marginalizálódott rétegek tömegei éltek. A munkástársadalom az 1930-as években is rendkívül tagolt volt. Még az acélgváriak, a korszerű ipari gondoskodás nyertesei

is nagyon eltérő életminőségű rétegekre különültek el, de még így is kivételezett helyzetű, jómódú rokonai voltak a bányászoknak. A bányászok közt a legjobb feltételek között élő teleti munkásság keresete is végletesen ingadozó volt. Kevesen jutottak közülük az új kolóniák polgárisult lakásaihoz, a többség a városok periferiájára emlékeztető, sivár munkásházakban, legtöbbször a romlás szélére taszított állapotban, fabarakkokban élt. Szabó Zoltán írt a jól rendezett és iskolával, orvosi rendelővel ellátott telepekről, a zsúfolt, szürke házakról, ahol egyetlen szobában tízen alszanak, s nyomorban és reménytelen szegénységben élnek. A város bányatelepei nyomornegyedek, „*néhol három családnak van egy konyhája*”.⁶ Elemista osztálytársaim közül többen mezítláb jártak be a tanyákról, tarisznyásan.

A város tehát a sokféle szegénység gyűjtőhelye; a mezőgazdaság, a proletarizálódott falu, az idénymunkások, az ipari segéd munkák, az előregedettség áldozatai élnek sokszor egymástól is elszigetelten. A kolóniák és a cigánytelep még a hatvanas években is a város szégyene.⁷

Európa a középkort felváltó kora újkori változások óta küzd, hogy megoldja a szegények gondozását. Azt, hogy mennyiben volt sajátos a határ menti város szegénységügye mindazzal szemben, amit a XX. század fejleményei róttak az egész országban, sőt egész Európában a társadalomra, majd az újabb kutatásoknak kell eldönteniük. Bizonyos viszont, hogy az új plébánia tervezői a hirtelenül modernizálódó, a szerves fejlődést nélkülöző és elmaradott iparváros sokféle szegényének a gondviselőit ismerték fel a ferences rendben.

A ferencesek működése Nógrád vármegyében történeti hagyományokra tekintett vissza; Egerben, Szécsényben a középkorban létesült kolostor (1260?, 1333). A Bárthori-család alapításából létesült gyöngyösi kolostor (1400) a török hatalom alatt kulturális központ és a távoli vidékek lakosságának lelki gondozója volt.⁸ Ugyanakkor a ferences rend az 1920-as években mintha különleges érzékenységgel felelt volna a kor új kihívásaira.

A rend salgótarjáni letelepedése ügyében 1927 végén a szervező bizottság P. Bende Szaniszló budai ferences plébánoshoz fordult, ő azonban jóindulatánál egyebet nem adhatott. A hivatalos eljárás útját kellett végigjárni. Az 1920-as évtized a ferences rend dinamikus ideje. Salgótarjással egy időben jelentkezett Hatvan, Csongrád, Nyíregyháza, hogy alapítsanak ott kolostort. Zalaegerszegen csaknem tizenötezer lelket számláló plébániát osztottak ketté és bízták az újat a ferencesekre. Belföldi missziókat indított a rend és országszerte tartottak lelkigyakorlatokat.

A Ferences Kapisztrán Rendtartomány provinciális tisztségében P. Ungváry Antal 1928-ban P. Oslay Oswald követte. Oslay, aki az „egri norma” megalkotásával beírta nevét a magyar szociális fejlődés történetébe, 1879-ben, Zala vármegyében, Filócon született, 1900-ban szentelték pappá, 1928–1931 között a Kapisztrán rendtartomány provinciális volt. Megszervezte a kínai missziót és a szegényügy

6 Szabó Zoltán: A „salgótarjáni birodalom”. A rimamurányi birodalom. In: Cifra nyomorúság. A Cserhát, Mátra, Bükk földje és népe. Bp. Cserépfalvi kiadása, 1936. 136–145, 233.

7 Dr. Praznovszky Mihály: A Hild érmes városok. Salgótarján, 1993. Vertich József: A kétezredikre várva. Salgótarján, 1999. 50.

8 Lengyel Agnes–Limbacher Gábor: Népi vallásosság a palócföldön. Balassagyarmat, 1997. 80–81.

intézményes megoldására kezdeményezte a szegénygondozó nővérek rendjének megalapítását. Nyilvánvaló volt, hogy az aratnivaló sok, a páter kevés.

A salgótarjáni civil kezdeményezés kérésére a titkár, P. Virág Venánc válaszolt: a rendtartomány hajlandó mérlegelni a salgótarjáni letelepedést; ő maga azonnal lement Tarjánba, s úgy ítélte meg, hogy az országban Salgótarján az a hely, amely egyenesen a ferencesek számára van rendelve. P. Virág Venáncot, amikor fiatal házfőnök volt Szécsényben, kiváló lelkipásztornak ismerték, és mint szentkúti gvárdián arról volt nevezetes, hogy könnyen teremtett kapcsolatokat az emberekkel. Különös érzékenységgel ismerte fel a szegények ügyét. 1930 júliusában rendtartományi titkárként Budapestre került, olyan pozícióba, ahonnan csendesen, minden látványosság nélkül segítette a salgótarjáni kezdeményezést. A szervezőbizottság titkára így jellemezte: „ilyenek képzeljük el Leone testvért, aki Szent Ferenc társaságában járta az umbriai és perugiai virágos mezőket.” De azt is megállapították róla: lehetetlen-segekről álmodik, a realitásokkal nem számol.

A REALITÁSOK. Mindjárt a kezdeteknél úgy látszott, hogy az új plébánia alapításának ügye zátonyra futott, mielőtt kibontakozásnak indulhatott volna. Herczegh József esperesplébános meghalt, a hívek Upponyi káplánhoz ragaszkodtak, vagy szerzetest szerettek volna plébánosnak. Főkegyúri jogával élve azonban a Luby család Traum Péter losonci plébánost nevezte ki. Új plébánia alapítása mindig fájdalmas a régire nézve, hiszen befolyása szűkebb körre szorul, jövedelme apad. Ezért is az első lépés, hogy az anyaegyházköztség plébánosának beleegyezését kell megnyerni. Traum főtisztelendő pedig életre-halálra ellenezte az új plébániát, s mozgalmat indított, hogy megakadályozza. Tiltakozó levele és különböző nyilatkozatai szerint a terv „*őrültség*”, megosztottan mindkét plébánia életképtelen lesz, sőt az ősi plébánia meghal, az új plébániához pártolnak maradék hívei is, mert „*a nők jobban szeretik a ferenceseket, mint a világi papokat.*”

Nagyon nehéz megállapítani, mi vezette valóban. A látókörünkbe került adatok túlmutatnak a személyes ellenszenven, s a realitást nélkülöző anyagi érveken. Magas politikai pártfogói voltak Traum Péter főtisztelendőnek, már a plébánosi kinevezésében is dr. Szcitovszky Béla belügyminiszter és főleg Sztranyavszky Sándor államtitkár kívánsága érvényesült.

Sztranyavszky Sándor (1882–1942) vármegyei nemesi családból emelkedett ki, iskoláit Balassagyarmaton, Pozsonyban, Losoncon végezte, 1922-től Nógrád és Hont vármegye főispánja, a Bethlen-kormány újjáalakításakor belügyi államtitkár, 1926–1935 között Salgótarján képviselője, Gömbös körében a Nemzeti Egységpárt elnöke volt (1932–1935).⁹ A vármegye és a város életében meghatározó személyiség, nagy hatalmáért cézárnak hívták. Szilvássy úgy tudja, hogy a város „gyűlölte”. Sztranyavszky, már amennyire megállapítható, valószínűleg nem azért határolta el magát a ferences plébániától, mert az evangélikus egyház világi gondnoka volt. Politikai megfontolások vezethették. Traum főtisztelendő ismerhette alapelvét, min-

9 Horváth István: Sztranyavszky, a cár. A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. XIX. Salgótarján, 1994. 19–36. Romsics Ignác: Betlen István. Bp. 1991.

denáron egységet akart, s az új plébániában a város megosztottságát látta. Arra már nincs támpontunk, de elképzelhető, hogy az új pasztorációt képviselő ferencesekkel szemben is voltak fenntartásai. Határtalan befolyása a két ipari nagyhatalom, a Salgótarjáni Kőszénbánya Társaság és az acélgyár budapesti vezetői körében is érvényesülhetett. Traum plébános is eljár Pesten, jól érvelt, hogy az új plébánia alapítására szervezkedők megbontják az egységet és veszélyeztetik az ősi plébánia létét, mind olyan érvek, amelyekre a politika különösen felfigyelt.

A szervezők körül megfagyott a levegő. Kiderült, hogy a gyár pesti vezetői korábbi ígéretei ígérek maradtak. A kultuszminisztériumban a remélt támogatás helyett kitérő választ adtak: az évi költségvetést már lezárták, de majd jövőre. Hiába keresték meg Chorin Ferenc kormányfőtanácsost, a kőszénbánya vezérigazgatóját, nem volt Pesten. Megpróbálták személyesen felkeresni Sztranyavszky államtitkárt, sikertelenül.

A városban megfordult a hangulat: Liptay halála után az acélgyár igazgatói székét elfoglaló Eisele Gusztáv mérnök nem vélte úgy, hogy a gyár ügye lenne az új plébánia. Traum plébános pedig megmozgatta a várost, népszerű programokat indított el. Renováltatta a régi templomot és gyűjtést indított a határmenti város arculatát formáló Kálváriára. Bona Kovács Károly szobrász tervei szerint a hegyoldalban egy lourdes-i barlangot képeznek ki, a történeti Magyarország formájára, a barlangban Mária-szobor, a koronát felajánló Szent István szobrával. Az építés 1929-ben el is kezdődött, a kivilágított barlang esténként hatásos látvánnyal szolgált. A polgármester, Dr. Förster Kálmán és az intézmények vezetői az ősi plébánia egységben tartása mellett foglaltak állást.

1929 májusában megérkezett a püspöki engedély a plébánia kettéosztásáról, Pajer püspöki helynök közben tárgyalta a ferences rendtartomány provinciálisával, Oslay annyit kívánt, hogy legyenek biztosítva a letelepedés feltételei. A szervezőbizottság úgy vélte, ha az acélgyár átmenetileg engedélyezné, hogy az új iskola tornatermében kialakított oltárfülkében misét mondhassanak, és megkapnák átmenetileg a szomszédos üresen álló házat, biztosítanák az indulás feltételeit. Beadványukban a munkásság lelki gondozása és az ifjúság valláserkölcsei nevelésének hiányosságaival érveltek. A rimamurányi vezérigazgatóság elutasító választ adott: elvi okokból nem járulhatnak hozzá, hogy társulati helyiségeket egyházi célokra igénybe vegyenek. Viszont ígérték, nem lesz akadálya, hogy telket adományozzanak templom építésére. Közben árverésre jelölték ki Dr. Clementis Kálmán városi tisztii főorvos Füleki u. 14. szám alatti házát, a szervező bizottság kapott az alkalmon, és kérvényekkel fordult a polgármesterhez és a városhoz: adományozzák az új hitközség plébániája céljára a házat. A polgármester a város lelki békéjét féltette, a városi közgyűlés pedig egyszerűen visszautasította a kérést.

Váratlanul megjelent a városban Dr. Pobozyi Róbert pápai kamarás, püspöki irodaigazgató. Közölte, hogy ferencesekre nem lesz szükség, mert több kispap végez. Jelöljék ki tehát az új plébánia határait, mégpedig úgy, hogy ne csak az acélgyár területe, hanem a város polgárai, kézművesei is oda tartozzanak. Írják össze az új plébánia lélekszámát és várható jövedelmeit is. Ez a döntés olaj volt a tüzre, a régi plébániának csak a legszegényebb negyedek maradnának meg, s most már a plébános és a város mérvadó testületei nyíltan nyomós érvekkel szálltak harcba.

A szervezőbizottság kitartott eredeti terve mellett és elhatározta, hogy gyűjtést indít az új plébániára, de ehhez a belügyminisztérium engedélye kell, az pedig lassan érkezik meg. Közben telt az idő és a kedvező gazdasági helyzet rosszra fordult.

Az a különleges helyzet alakult ki, hogy az új egyházközség létesítése elvileg egyházjogilag biztosítva volt, megalakulása bármikor megtörténhetett, de a plébánia megszűnésének gyakorlati megvalósítása körül egyre nagyobb lett a bizonytalanság. Pajer helynök Rozsnyón Bubnics püspökkel tárgyalva kereste a kiutat, és úgy döntöttek, hogy egy kívülálló egyházi személyt bíznak meg a szervezéssel. Márkus Lajos putnoki káplánt helyezték Salgótarjába külön megbízással az egyházközség hivatalos megszervezésére azzal, hogy a plébánia megalakulása után adminisztrátor-nak nevezik ki. A lakosság azonban idegenkedett a világi papságtól, Márkus megbízott főlényes modora pedig talán a megalapozottnál is nagyobb ellenérzést keltett. Az egyházi hatóság viszont a világi pap, Márkus Lajos odahelyezésével megoldottnak látta a plébániaalapítás ügyét.

Erre, a két tűz közé került civil mozgalom szembefordult az egyházi hatóság döntésével. 1930 egyik februári napjára a szervező bizottság összehívta a hívek nagygyűlését a plébánia megalakításának ügyében. Impozáns és nagy tömeg gyűlt össze. A ferences vendégek, P. Virág Venánc, P. Réz Marián és P. Unghváry Antal beszédei után Szilvássy Ferenc hosszú előadásban fejtette ki a plébánia, mégpedig a ferences plébánia szükségességét. Az ország legégetőbb problémái társadalmi kérdések, terjed a közöny és a közelebről meg nem nevezett „*modern pogányság*” Az ifjúság vallási tekintetben teljesen műveletlen, jobban ismeri a futballszabályzatot, mint a tízparancsolatot, a molesztárokat, mint az egyház régi nagyjait. Nem kegyúri, hanem autonóm hitközséget akarnak szervezni. Horváth Károly főmérnök felesége jó jel-szót talált az adakozási felhívásra: „*Testvérek, építsünk templomot!*” A hatás váratlan volt, Balhauser István elnök 1000, a gyárigazgató 300 forintot tett le, és tanítók, orvosok, mérnökök, legfőképpen pedig munkások adakozásából rövid idő alatt összegyűlt némi pénz, de korántsem elegendő.

A szervezőbizottság memorandummal fordult a püspökhöz: régi szándékuk hogy az új plébánia vezetését a ferences atyákra bízta: „*a plébánia vezetésére ferenceseket óhajtottunk.*” Tudomásul vették, hogy 1928-tól autonóm egyházközséget szervezni nem lehet. Jegyzőkönyvbe foglalták, hogy elfogadják püspök uruk irányítását, önállóságot gazdasági és belső ügyekben kívánnak. Néhány nap alatt a memorandumot több, mint százan írták alá, és Pajer János helynök méltányolva a közakaratot, a ferences orientáció mellett szót emelve vitte el Rozsnyóra. Az egyházi hatóság nem kis rugalmasságról tett tanúbizonyságot, hogy megértően fogadta a kérést.

A nehézségeket azonban a társadalomnak kell megoldania. A május 11-i keltezésű püspöki leírát közölte, hogy az önkéntes adományok dicséretesek, ebből azonban plébániát fenntartani nem lehet. Köteles adózást szervezzenek meg a plébánia újonnan, immáron reálisabban kijelölt területén. Súlyos feladatok várnak megoldásra. Egyházközségi képviselő-testület gondoskodik a plébánia istentiszteleti helyéről, a plébánia megfelelő épületéről, a plébános, a kántor és egyházi javadalmazásáról. Az anyaegyházzal való kapcsolatot megszakítani csak ezen feltételek teljesítése után lehet. Végül gondoskodniuk kell a kötelező egyházi adózás bevezetéséről.

Elvileg tehát győzött a civil kezdeményezés, a ferences irányzat, de gyakorlatilag ismét a megoldásra váró feladatok egész hegye tornyosult előttük. Mozgalmuk pedig egyházi vezető nélkül maradt, miközben még meg kellett nyerni a ferences rend provinciálisának és kormánytanácsának hivatalos döntését, hogy a Kapisztrán rendtartomány hajlandó legyen Salgótarjában letelepedni és plébániát vezetni. El kellett érni, hogy a püspökség magyar és latin nyelvű meghívó levelet küldjön a rendtartománynak, és elnyerjék Róma beleegyezését. Az anyagiakat vészesen romló gazdasági körülmények között kellett előteremteni, előkészíteni technikailag a letelepedés feltételeit, plébániát, kolostort és templomot kellett építeni. Mindez éveket vett igénybe, el kellett tehát érni, hogy az első ferencesek a legpuritánabb körülmények között kezdjék el a munkát.

1930. augusztus 17-én a budapesti Szent Imre-szobor leleplezése alkalmával találkozott az egyházmegyét képviselő Pajer János püspöki helynök és P. Oslay Oswald provinciális. Megtörtént a szóbeli hivatalos meghívás, mintegy előfeltétele az írásbeli meghívásnak, mert a ferencesek római generálisa csak erre adhat az egész folyamatot lezáró választ. P. Oslay addig is, hogy ne darázs-fészekbe engedje fiait, tájékozik a lépéseket tesz, hogy megnyerje a salgótarjáni különböző fórumok barátságát. Az acélgár új igazgatója, Fabini Henrik a rend letelepedését és telket kérő kérvényre ráüti az elvi beleegyezés pecsétjét, de a telken kívül érdemleges támogatásról nincs szó. Traum plébános pedig diplomatikusan ugyan, de lényegében elutasító.

Kapóra jött neki, hogy a ferences Mariánus Rendtartomány gimnáziumot készült alapítani, és még Márkus Lajos felhívta a figyelmet Salgótarjára. Traum plébános pedig felismerte benne a lehetőséget, hogy megőrizze az ősi plébánia egységét. Grandiózus tervet dolgozott ki: modern szerzetes gimnázium, nagy fiú internátus, 25–30 rendtag részére korszerű kolostor, 100–200 szerzetesnövendéket befogadó noviciátus és impozáns bazilikaszerű templom. A terv egycsapásra rendkívül népszerű lett. A polgármester régen foglalkozott a város iskolaügyének fellendítésével, felkarolta az elgondolást, és a város előkelő központi területén, a rendőrségi palotával szemben húzódozó több, mint egy holdnyi telket hajlandó volt ingyen átadni. Közvetlenül a fenyvessel borított hegy előterében a festői betájolású épületegyüttes víziója az egész városra vonzóan hatott.

Traum plébános úr 1930. október 17-re egyháztanácsi ülést hívott össze, amin az egyháztanács tagjain kívül meghívottak sokasága vett részt. Programbeszéd ismertette a tervet. A szerzetesrendi gimnázium többet ér, mintha egy újabb nagy gyárat létesítenének. A város előző nagy gazdasági fellendülése megállt, már érezhető a pangás következményei, küszöbön a fenyegető rém, a munkanélküliség. Ilyen nagyszabású épületegyüttes munkalehetőségek sokaságát teremti meg. Északi plébániára nincs szükség, a gimnáziumi templom megoldja a gondokat. A mozgalom szűnjön meg.

Mindenki, vallásfelekezetre való tekintet nélkül, pártolta a tervet. Az új plébániát azok közül is többen elleneztek, akik addig mellette voltak, mint például Lapsánszky János és Horváth Lajos városi tanácsos. Csakhogy az építkezés minimum 3 millióra kerülne, és a gimnázium, rendház, noviciátus fenntartása további súlyos összeget kíván.

A szervezőbizottság nem maradt magára, de kisebbségbe szorult. 1931. március 7-én általános közgyűlést hívott össze. P. Oslay Oswald beszédét sokáig emlegetik:

az egész világon áldatlan állapotok uralkodnak, de hiszi, hogy a humánium nem halt ki az emberekből. A lelkek újjáélednek. Erős a vágy a nyugalom, a bizonyosság, a hit után. Szeressük a természetet, az erdőket, a fákat, a mezőket és mindenekelőtt szeressük az embert, a felebarátot, a mérnököt, a munkást.

Válaszul Traum plébános március 19-re összehívta az egyházképviseleti testület rendkívüli gyűlését. Kertelés nélkül kifejtette: az új plébánia veszélyezteti a város ősi plébániáját. Megbomlik a város katolikus egysége, az ősi egyházközségben a plébános tekintélye megszűnik, az ősi templom kiürül. A régi plébániának a város szegény negyedei jutnak, a zsidó negyed, a cigánysor, a Karancs utca, ahol napszámok laknak. Az új plébánia romlásba dönti a régit. A püspökség tájékozatlan volt. A rosszul informált püspököktől a jól informált püspökökhöz fellebbeznek. Valósítsák meg a mariánusok gimnáziumát, építsék fel a novíciusházat és a bazilikaszerű templomot és ne legyen új plébánia. A templom megépítésében az egész katolikuság egyetért, a külön plébánia gondolatát a tömegek nem helyeslik. Két templom, egy plébánia, tökéletesen kielégíti az igényeket. Össze kell fogniuk a Trianon teremtette viszonyok között és nem különválniuk. A peremfalvakban létesítsenek új plébániákat, Zagyvapálfalván, Zagyvarónán, Baglyason. Várják a ferenceseket, jöjjenek, de gimnáziumot alapítva és ne külön plébániára.

Választ erre a ferences plébánia kezdeményezőinek első egyházi vezetője, a régi plébánia egykori káplánja, ekkor már helynökségi titkár, Upponyi József írt. A *Munka* szerkesztősége a cikk közlését megtagadta. Lemásolva körözték, s a szamizdat tartalmát *A ferences plébánia és rendház létesítése* című kézirat őrizte meg. Upponyi József az új plébániát megszervezni szándékozó bizottságnak az egyházmegyei főhatóság részéről kinevezett egykori egyházbizottsági tanácsadója volt, s kifejtette, hogy joga van szót emelni a plébániaalapítás kerékkötői ellen. Drámai képet vázolt a város lakosságának lelki-szellemi állapotáról. A kolóniák, a peremfalvak valóságos „*lelki nyomortanyák*”, az ifjúság lelki gondozásával senki nem törődik.

A modern pasztoráció – fejtette ki – arra törekszik, hogy a papok működése minél kisebb lélekszámra szoruljon. Belgiumban a káplán nem a plébánián, hanem a filiálékban lakik. Itt viszont a hívek nemcsak a filiálékban élnek elhagyatottan. Ez volt az oka, hogy a papság a forradalmi időkben 24 óra alatt elvesztette a híveit. A papok nem voltak a híveké, a hívek nem voltak a papoké. A protestáns lelkész urak, nagyon helyesen, híveiket otthonukban látogatják, egyéni pasztorációt végeznek. Szükség van második plébániára. A régi plébánia nem megy tönkre, nagy jövedelme van, hatvan hold ingatlan és párbér, kerek összegben huszonötezer pengő. Abszurdum, hogy egy plébánia jobban szolgálja a magyar jövőt, mint kettő. A templom nem elég, plébánia kell, három pappal.

Szép gondolat a ferences gimnázium, de nincs rá fedezet. Nem beszélve róla, hogy a városnak van gimnáziuma, tantestülete minden elismerést és hálát megérdemel, mert lemondások és anyagi önmegtágadások árán működik nyolc éve. Azt mondják, az északi plébánia egyéni kezdeményezés, nem az, de ha egyéni is lenne, a hívek érdekét szolgálja, az önzetlen gondolkozás az északi plébánia mellett van. Elszomorító látni a testvérharcot. „*Lehet, hogy az igazság nem fog győzni, hiszen ez a tragikum, de az erőszak viselni fogja a felelősséget ... a keresztfán nem a plébániák javadalmáért, hanem a hívek lelki javáért meghalt Krisztus előtt.*”

Szigorú írás volt, kellemetlen igazságokat sorolt elő. Természetes, hogy szenvedélyes elutasítás volt rá a felelet. Traum plébános meggyőzte a város és a két nagy iparvállalat vezetőit, hogy az új plébánia szervezését fel kell számolni. Az egyik legfontosabb akció, hogy előteremtsék a ferences gimnázium építéséhez szükséges 3 milliót. A mariánusok csak úgy jönnek, ha a város fedezi a költségeket, hiszen egyetlen szerzetesrend sincs abban a helyzetben, hogy ilyen nagyszabású építkezésbe fogjon. A város kérelemmel kereste fel a minisztert, Klebelsberg Kúnót, de csak az államtitkárig jutottak. A válasz reális és elhárító: a következő évre az államháztartás kiadásának csökkentése 33 millióval van előirányozva, a katolikus vallási és tanulmányi alap ki van merítve, elvben helyeselhető a terv, de a viszonyok nem alkalmasak rá, hogy ilyen grandiózus építkezést megvalósíthassanak. Majd a ferences plébániához kapcsolódhat később egy ferences gimnázium.

Ennek ellenére a plébánia megosztását ellenzők táborra erősödött meg. Az országgyűlési képviselő-választások itt nem részletezhető körülményei miatt, a város központjának számító Újtelep köztisztviselői, akik korábban már csak közelsége miatt is a létesítendő ferences plébániához való csatolásukat kérték, most megváltoztatták véleményüket és az ősi plébániához kívántak tartozni.

A nem mindennapi küzdőképességet tanúsító Traum plébános váratlanul kezdeményezte, amire régen szükség volt már: alapítsanak külön plébániát Zagyvarónán, ezzel mentesül a városi plébánia két falu, Zagyva és Róna, továbbá a több mint 2 000 lelket számláló Róna-bányatelep ellátásának terhével.

Közben kiderült, Csehszlovákia lépéseket tett, hogy a rozsnyói püspökségnek a trianoni határok mögött maradt részét csatolják az egri püspökséghez. Azonnal küldöttség ment az egri érsekhez, akadályozza meg az új plébánia alapítását. Traum plébánoson kívül a város notabilitásai, Dr. Holics Endre bányafőkapitány és Róth Flóris bányaugyi főtanácsos azonban hiába mentek, az érsek nem volt otthon. Róma pedig elutasította a rozsnyói püspökség megbontásának tervét. Végül a város ősi plébániájának védelmében Traum Péter plébános kijelentette, a rozsnyói püspökség döntése ellen a római kúriánál kíván fellebbezni, de a pesti nunciaturáig sem jutott el.

Végül személyes megegyezéssel próbálkozott. Felkereste P. Virág Venáncot. A találkozásról a páter levélben számolt be a harcokban kimerült és megfogyott szervezőbizottságnak, ahol úgy döntöttek, mindent az egyházhatóság lépésétől tesznek függővé. A levél jól kifejezi, hogy az 1920–1930-as években miért és milyen megfontolásból vállalták a ferencesek, hogy letelepednek az ellenük hangolt városban. Traum közölte, hogy a ferencesek csak akkor számíthatnak osztatlan szeretetre és szíves fogadtatásra a városban, ha lemondanak a plébánia alapításról, úgy telepednek le: *„Jertek, szívesen látunk benneteket, de tegyetek le a plébánia gondolatáról. Mondom neki: Nekünk nem a plébánia a fő, hogy ki keresztel, ki temet, az mellékes, hanem fontos a lelkek gondozása, megmentése! Gyóntatni, prédikálni, hit oktatni, családokat felkeresni, tömegek közé vegyülni, azokat vezetni, velük foglalkozni, érdekeiket képviselni, Istennek, hitnek megnyerni, megtartani, ez a fő törekvésünk. Ha tehát ti felépítitek a templomot és a kolostort, jó karban is fogjátok tartani, a jelen plébánia jövedelméből biztosítjátok ellátásunkat, fűtést, világítást, legalább 6–7.000 pengőt, akkor lehet más hangon beszélni. De erre Péter hallgatott és nagyot*

nyelt.... Ez a diskurzus az én szobámban folyt és nem a cukrászdában és elég hivatalos is volt a beszéd tenora.”¹⁰

A MEGBÉKÉLÉS. Többen is segítették, hogy a ferences plébánia alapításának ügye, minden ellenállást leküzdve, révbe érjen.

Pajer János püspöki helynök tekintélyét megnövelte, hogy XI. Pius pápa apostoli protonotáriusnak nevezte ki. Az egyházzervezeti hivatalos döntés az ő fáradozásának eredménye. Bubnics Mihály rozsnói püspök 1931. május 11-én elrendelte az egyházközség megalapítását, és Pajer János mint rozsnói apostoli kormányzó hivatalosan értesítette a szervező bizottságot (568/1931.sz.).

„A rozsnói egyházmegyei főhatóság folyó hó (július) 9.-éről 2844 sz. rendelkezése alapján őszinte örömmel értesitem, hogy nevezett főhatóság, a főtisztelendő rozsnói székes káptalan hozzájárulásának és javaslatának birtokában, az egyházi törvénykönyvnek 1427 sz. kánona alapján az ismert salgótarjáni városi és környékbeli térképen feltüntetett határokkal ... a salgótarjáni latin szert. ún. északi plébániának a salgótarjáni régi plébánia területéből való kiszakítását engedélyezte, kánonilag jóváhagyta. A plébánia vezetését a Magyarországon oly üdvösen működő Szent Ferenc rendnek Kapisztráni Szent Jánosról nevezett tartományára bízta, azzal, hogy a térképen körülírt területen a plébánia hivatalt Isten nevében a Rend számára beszervezze, mely rendelkezés alapján nevezett rend számára a meghívót kiállítom és egyidejűleg el is küldöm. Putnok, 1931, július 18.”

A legfőbb döntésről Venánc páter értesítette a szervezőbizottságot október 15-én: „Megérkezett Rómából nemcsak a rend Generálisa, hanem az Apostoli Szentsek kegyes engedélye és Rescriptuma ... a ferences kapisztránusok új rendházat, templomot létesíthetnek, elfoglalhatnak Salgótarjában, az Apostoli Szentsek jóvá hagyja a salgótarjáni plébánia diszmembrálását, az északi részt átadja a magyar Kapisztrán Szent Jánosról nevezett ferences Rendtartománynak, s jóváhagyja az új plébánia megalapítását, elismerőleg helyben hagyja a rozsnói püspök úr ebbéli intézkedését. Te Deum laudamus.” Az anyagi alapokat a szervezőbizottság és a rend közös erővel teremtette meg. Arról szó sem lehet, hogy rövid idő alatt a templomot felépítsék, a rendház létesítésére sincs még együtt a fedezet.

P. Oslay Oswald a mielőbbi letelepedést szorgalmazta, P. Venánc kíséretében felkereste a Rimamurányi Társulat vezérigazgatóját. Zorkóczy Samu vezérigazgatót azonban befolyásolták Traum plébános tájékoztatásai. Sajnálja, úgymond, hogy a fejlemények barátságtalan irányt vettek, és kijelentette, a Rimamurányi Társulat a templom és a rendház építésére telket ad, de mást nem. A telek az acélgyártelep főútjának az elején reprezentatív terület, de egyelőre kevés, hogy a plébánia megkezdhesse működését.

A Kapisztrán rendtartomány 1931. júniusi káptalanja a provinciális tisztséget már korábban is többször betöltött P. Tamás Alajost (–1932) választotta előljárójának. Az új provinciális neve fogalom a ferences világban, méltatásának egész irodalma van. 1931. augusztus 31-én a budai zárdában összehívott értekezleten megszüle-

10 Szilvássy X. Ferenc: A salgótarjáni északi római katolikus plébánia és ferences rendház létesítésének története 1927–1936. A Historia Domus bevezető része. I–II. kötet. Kézirat. 1933–1934. II. kötet, 78.

tik az elhatározó döntés. A Tamás Alajos provinciális elnökletével, P. Venánc tartományi titkár, P. Oslay, P. Ungváry, a szervezőbizottság részéről pedig Balhauer István elnök és Szilvássy Ferenc titkár részvételével megtartott értekezletet Pajer helynök nyitotta meg. Az elnök bejelentette, hogy a rend megkezdí salgótarjáni működését, gvárdiánnak P. Réz Marián missziós atyát kérte fel. Adományokból 31 ezer pengő gyűlt össze, s úgy döntöttek, legelőbb a rendházat építik fel, mert a bérház nagyon drága. Az egyszerű esketések és temetések ingyenesek lesznek, az ünnepélyesek külön honorálandók. Két páter szükségleteit évi 1000–1000 pengő honorárium és a hitoktatásból befolyt jövedelem fedezi. Az egyházi adóból befolyt összeg többi részét tőkésítik a templom építésére. A plébániát Réz Marián javaslatára a munkások védőszentjéről Szent József plébániának nevezték el.

A város a sajtóból tudta meg, hogy a küzdelem lezárult. A *Ferencesek letelepedése Salgótarjánban* című írás Rafael szignója a szervezőtitkár, Szilvássy nevét fedte.¹¹ A béke útját egyengette. Kifejtette, hogy a Szent Ferenc Rend Szűz Máriáról nevezett Rendtartománya (a Marianusok) 3 milliós létesítményét az anyagi helyzet nem engedte meg. Azóta Esztergomban már meg is nyílt a Szent Antal reálgimnázium, és a tarjáni ferences kolostort a 3 milliós költség 5%-ából építik fel. Ismertette a ferences rend több, mint hétszázados múltját. A Ferenc-rendiek a török hódoltság alatt is „*ébren tartották nemzetünk hitét.*” Nagy szükség van most is rájuk „*nekünk szegény magyaroknak, akik itt a határszélen a legnagyobb szellemi és anyagi válságban élünk.*” Reméli, hogy a ferencesek bevonulásával „*új korszak indul városunk és vidékünk valláserkölcsei életében.*”

A nehézségek még nem értek véget. Tamás Alajos provinciális december 9-én tisztelgő látogatásokat tett a városi vezetőknel. Traum Péter plébánost és Róth Floris bányaigazgatót nem lelte otthon, Förster Kálmán polgármester és mások kedvesen fogadták, de különös ajánlatot tettek: szívesen látják a pátereket, de a templomot és a rendházat ne a Rimától adott telken, az acélgyár bejáratánál építsék fel, hanem bent a városban a rendőrséggel szemközti telket adományozza erre a célra a város. Nyissanak valami szakiskolát és ne vezessenek plébániát.

Az ajánlatot természetesen nem fogadták el, noha a letelepedési és építkezési előkészületek nem mentek simán. A telek telekkönyvi bejegyzésénél kiderült, hogy az kisebb az eredetileg ígértnél, a 900 négyszögölnyi saroktelek ajándék, de az ajándékozási illetéket és az átírást a rendnek kell kifizetnie. Ráadásul a telekre három millió dollár teher volt bekebelezve, amit át kellett tenni a társulatnak az összeg másik részével is betáblázott harmincezer katasztrális hold nagyságú erdőbirtokára. Az építési tervekre a Rima főmérnöke, Marschalko, engedélyt nem kapott a vezérigazgatótól. A fiatal tervező, a salgótarjáni születésű Szontagh Pál építész – Lechner irodájában a híres mester jobb keze – vállalkozott rá, hogy a terveket ingyen elkészíti. Karácsonyra készen voltak a tervek, Venánc páter hozta magával, mert az ünnepeket Salgóhányán töltötte, az ott egyéni kezdeményezésből készült kápolnában mondott éjféli misét. Kiderült, hogy az összeg túlon túl magas, a szerényebb megoldás költségei sincsenek együtt. Szerényebb terveket kellett készíteni, és komolyabb gyűjtéssel elő kellett teremteni az így is hiányzó tetemes összeget.

¹¹ Munka 1931. 19.

Pénzügyi világválság zajlik, bankzárlat, moratórium, pénzlebélyegzés. Az acélgyári munkások korábban megajánlott keresetéből Balthauser elnök nem is engedte a harmadik megajánlási évet levonni. Tekintettel a katasztrofálisan rossz gazdasági helyzetre, Sztranyavszky államtitkár úgy vélte, minek forszírozzák az északi plébániát, a munkások majd nem bírják a terheket. Mégis sokan adakoztak, tisztviselők, művezetők, vasöntők, segédmunkások. Az adományok összegyűjtésére vállalkozók között jól ismert acélgyári nevek: Karattur Antal mérnök, a későbbi gyárigazgató, Nickel Ferenc, Haulisch Ferenc. Az összeg az előző adományokkal együtt mintegy 40 000 pengő. Tetemes összeg, de kevés. Kérelmeket küldtek szét a vármegyébe, csak 722,25 pengő érkezett be. A rend országos gyűjtést indított el, Venánc páter bonyolította le. A rendház építési költsége, mintegy 100 000 forint, a hívek adományaiból jött össze.

1932. február 20-án az egyházfőnökség elküldte a püspöki meghívót a Kapisztrán ferences rend tartományfőnökének, kérte, vegyék át a plébánia végleges megszervezését és vezetését. A ferencesek „*másfél évszázadon át a török ellen védték az országot, most a letiport haza újjáépítésében hasonló munkát végeznek.*” Áprilisban megalakult Salgótarján új egyházközsége, június 30-án a kisállomáson hatalmas tömeg fogadta a plébánia akkor alig 31 éves vezetőjét, P. Réz Mariánt és két munkatársát, a 24 éves hitoktatót, P. Keresztes Vilmost és Frater Bonus Lukácsot.¹²

Az új plébánia élete spártai körülmények között indult. Az acélgyár vezetősége többszöri megkeresésre a június 14.–november 30. közötti időre az iskola melletti, négyszobás tiszti lakást bocsátotta a plébánia használatára, két szoba páter-lakosztály lett, kettő egybenytva a kápolna. Július 3-án az acélgyári iskola játszókertjében volt az első ünnepélyes vasárnapi mise. A tábori szentmisét Pajer János celebrálta.

Gyanakvó, sértett, fojtott indulatokkal fűtött várost kell meghódítani. S ami elkezdődött, az egészen szokatlan volt. A rendfőnök a hitoktatóval együtt minden házat felkeresett, látogatást tett minden rendű-rangú családnál, a főmérnök otthonában és a kazánkovács hajlékában egyaránt, bemutatkozó viziteket tett a protestánsoknál is. Augusztus 6-án Porcinkula búcsú, 20-án harangszentelés és Szent István, az acélgyár védőszentje ünnepe. Szeptember 3-án a szentkúti zarándoklatra háromezer ember megy el. A hónap végén megtartják az épülő rendház bokrétaünnepét, majd megünneplik Szent Ferenc napját. A szentbeszédbe szöve a világválság tüneteiről hallanak, a kapitalizmus és bolsevizmus veszélyeiről és intelmekről, mely elhatárolódásra szólít fel Sztálintól és a fasizmustól egyaránt. Az új kántor, Kis Ferenc régi magyar énekei, égő gyertyák, körmenetek, zarándoklatok megmozgatják a várost. A hitoktatónak heti negyven órája van, a gyerekek kirándulnak a hegyekbe, a Szívgárdában történeteket olvasnak, színdarabokat tanulnak és Pestről hozatják a jelmezeket. Megalakul a Credo egyesület, a Nőegylet. Társadalmi élet és vallási élet áthatja egymást. Egy hívő kijelentette, azt érezték, amit az első keresztények érezhettek.

1932. november 20-án felszentelik a rendházat és a kápolnát. A banketten a pohárköszöntők a befogadás, a beavatás rítusait fejezték ki. Traum Péter plébános üdvözölte az új plébániát. A ferences rendre az evangélikus lelkész, dr. Csengödy Lajos ürítette poharát. Megvendégelték hatszáz szegényt.

¹² Dr. Figus Béla: A salgótarjáni Szent Ferenc-rendi templom építésének története. Salgótarján, 1936. 9.

A Ferences plébánia alapítása... tudósít, hogy mindent úgy adtak össze. Az oltár felszerelése gróf Pallavicini Edéné adománya, a harmóniumot Balhauser István ajándékozta a kápolnának. A kehely patenával a szervezőbizottság vezetőségének egy magát megnevezni nem akaró tagja áldozatkészségét dicséri. Ő viselte a hatéves szervező munka postaköltségét is. Az oltárt, Endrey László asztalosmester tervei és felügyelete szerint, az acélgyári ácsok építették, ingyen. Annak viszont már akkoriban nagy híre volt, és később is beszéltek róla, hogy Raffay Péter kéményseprő mester 2000 pengős ókeresztény stílusú, háromszemélyes nagy miseruha-garnitúrát adományozott. (Évek múlva is, ha ebben jelentek meg a páterek a nagymisén, egyik iskolatársam sustorogva ismételte: a „kéményseprős-ruha, a kéményseprős” és az egész osztály fuldoklott a nevetéstől.)

Előadásom nem több, mint rövid áttekintő vázlat. Célja sem más, mint hogy felhívja a figyelmet a ferences rend plébániaalapításának rendkívüli történetére. Rendkívüli történet, mert a plébánia társadalmi kezdeményezésből született. S ahogy *A ferences plébánia és rendház alapítása* végén olvasható: „*A salgótarjáni északi plébánia volt városunk első és eddig még egyetlen olyan újabbkori intézménye, amelynek fehér falaihoz igazán nem tapad a vállalatok arany sara és a közhatalmak protegálása és vállveregetése.*”¹³

Rendkívüli történet, mert az egyházkormányzat, a városszociológia, a mentalitás, a vallásosság és a nagyipari politika kiterjedt területeit világítja meg. Tanúsítja a ferences lelkeség érvényesülését egy rendkívüli helyzetben. A közvetítőnek nincs is más feladata, mint hogy eleget tegyen annak, ami rábízott. A munka szerzője, Szilvássy Ferenc ezt írta: „*Ajánlom e gyarló kis művet az én legkedvesebb lelki testvérkémnek Assisi Szent Ferenc drága jó fiainak, kiknek salgótarjáni letelepedését – mint e történetünk értékes koronáját – e helyen is a legmelegebben köszönöm.*”

Hálás vagyok, hogy végrehajthatom a szerző szándékát, az első rendfőnök P. Réz Marián kívánságát és ezt a két kötetet, amint Strichirs Károly plébános úr rábízta, méltó helyére juttatva átadhatom a Kapisztrán ferences rendtartomány provinciálisának, Várnai Jakab páternek. Legyen segítségül ez a forrásmunka a történet és a lelkeség további vizsgálatában.

¹³ Szilvássy: i. m. 1933–1934. II. 115.

ÁGNES R. VÁRKONYI

THE ESTABLISHMENT OF A FRANCISCAN PARISH IN THE 20TH CENTURY

This paper is intended to tell the story of how, between 1927 and 1936, a new parish was established in Salgótarján, a mining and industrial centre, close to the Northern border of the country on a social initiative, after heated debates and under grave difficulties in the field of ecclesiastical policy, financed chiefly from donations made by the workers, engineers and office staff of the local steel works, and how the Franciscan friars of the province of the Capistranian Order were invited to fill the posts. This talk is founded on a manuscript of four hundred folio pages, *The History of the Establishment of the Northern Roman Catholic Parish, and the Franciscan Monastery in Salgótarján, 1927–1936 /Vols I.II/* written by Ferenc Szilvássy, member of the office staff of the steel works, and preserved by the local parson, Dean Károly Strichirs who committed the manuscript to my trust, as a piece of writing which, touching on delicate matters, must be handled with great care and tact, and he bid me to pass it on, when the proper moment arrived, to those I found competent and equal to the task of preserving it. This extraordinary story which throws light on matters of ecclesiastical government, the social conditions and spiritual demands of the town, its divided state in religious questions, and the far-reaching influence of industrial policy as well, has been supplemented with my own childhood memories and data from my special fields of research, the 17th century and the age of II. Rákóczi Ferenc, and references to the poor-relief, pastoral activities and the mentality of the Franciscans. In keeping with the demand of the first superior of the order in Salgótarján, Father Marián Réz, and the trust Dean Károly Strichirs had put in me, I have handed the manuscript over to the Provincial of the Franciscan Order of Capistrano, Father Jakab Várnai, as the most competent person.